

„ПАНОРАМА НА БЪЛГАРСКАТА
ЛИТЕРАТУРА“ от ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ-
Т. IV. С., „Наука и изкуство“, 1973. 612 с*

Тя излиза вече в продължение на осем години и нейното присъствие в нашия съвременен литературен живот се приема като необходимост. Нещо повече — всеки следващ том или част бяха очаквани и се очакват с нетърпение и желание да се запознаем с оценките и съжденията на един от малкото наши литературни критици и историци, дръзнал да обхване близо 150-годишен период от развитието на новата българска литература. През последните 10—15 г., освободен сякаш от някаква невидима сковавача го сила, П. Зарев разкри своята неподозирана работоспособност. Той с методично търпение оформя фрагмент след фрагмент от своето голямо цветно пано на българската литература — като се започне от П. Р. Славейков, та чак до наши дни. И се зарежда един след друг томовете на неговата „Панорама на българската литература“. Не само като проява на изключителен творчески акт, но и като активно съприживяване и израз на ясна идейно-естетическа и съвременна гражданска позиция на творец-комунист.

През последното петдесетилетие малцина у нас са се осмелявали да започнат такова непосилно за един творец дело. Боян Пенев има амбицията да напише подробна история на българската литература и започна своите изследвания още от дамскинарите и Йосиф Братати, за да стигне в четирите си тома едва до Хр. Ботев. Преждевременната смърт прекъсна едно колосално по своя замисъл дело. Редица статии и изследвания, посветени на литературата от началото на века, а така също и намерените в архива му ръкописи свидетелствуват, че той е имал намерение да включи в своята „История...“ и съвременните нему поети и писатели, както и съществени страни от културния и литературния живот по това време („Българската интелигенция“, „Литературата около „Българан“, „Увод в българската литература след Освобождението“, статии за А. Константинов, Пенчо Славейков, П. К. Яворов и др. са доказателство за намеренията на Б. Пенев да продължи своята „История...“).

Известно е, че Б. Пенев бе повече историк, търпелив изследовател на литературата, на зараждането и развитието на редицата от нейните жанрове, като в много отношения стига и до един стихийен исторически материализъм в разглеждането на общественията явления и отношения. Неговите оценки в някои случаи бяха пристрастни, особено по отношение на съвременниците му, независимо от редица ярки интерпретации. Той бе темпераментен литературен критик, с изтънчен вкус и изисквания за европейски измерения при оценката на българската литература. Б. Пенев се стремеше към цялостно обхващане на културния и литературен процес, към обособяване на един нов модел на литературната ни история.

В случая творческото дело на Б. Пенев ни интересува само във връзка с неговия голям опит да се напише една разгърната история на новата българска литература, и то повече като подход и модел, като израз на творческа смелост. Примерът на Б. Пенев бе не само заразяващ, но и задължаващ: всеки следващ изследовател в областта на художествената литература.

След него вторият голям по своя замисъл труд принадлежи на един от нашите най-темпераментни литературни критици Георги Цанев. Неговите „Страници от историята на българската литература“, замислени в четири големи тома, са вече пред своето завършване. Г. Цанев никак по-късно премина към разгърнатата литературна история, за да докаже сякаш, че литературният историк освен широка осведоменост, богата ерудиция и историческо мислене трябва да притежава и верен естетически вкус, рядката дарба да открива и утвърждава страстно нови таланти. Своето чутъ към художествената творба Г. Цанев бе защитил в многобройни рецензии и проблемни статии от 20-те и 30-те години, когато бе един от най-активните сътрудници на литературния печат и редактор на богатото и интересно сеп. „Изкуство и критика“. Участвувал непосредствено в литературния живот в продължение на десетилетия, Г. Цанев постепенно набираща дистанция, за да стигне до последното четиритомно издание на своите „Страници...“ (от печат са излезли вече три солидни тома, всеки от които има свое характерно заглавие), където е събран и анализиран огромен фак-

тически и художествен материал, обхванати са всички най-важни периоди от развитието на новата българска литература след Освобождението.

Започнал своя творчески път в началото на 20-те години, Г. Цанев е активен участник в литературния живот и негов в-щ ценител и наблюдател в продължение на повече от половин век. Това му дава възможност да обхване литературната история не само като факт, като нещо станало във времето, но и като своя лична съдба, като непрекъснато отношение, изживяване и самоутвърждаване. Така неговите „Страници...“ доказват възможността и от един друг подход към литературната история, към многобройните нейни факти, събития, явления, участници, останали в паметта на времето или блеснали за момент и забравени за цяла вечност.

Третият опит за многократно изследване на българската литература е „Панорамата...“ на П. Зарев. В краткия предговор към първия том авторът посочва какъв ще бъде според неговия замисъл трудът, който смята да напише и вече е започнал да пише. Още в началото той по-честтава, че неговата „Панорама“ „не е литературна история, а критико-оценъчно изследване“. Неговата цел е да направи „по-пряко възприемането на литературния процес“. Като рисува широка картина на различните периоди от развитието на нашата нова литература (П. Зарев започва с началото на XIX в. и творчеството на П. Р. Славейков), като се стреми тази картина да бъде ярка, колоритна, с много нови моменти, П. Зарев търси да улови и предаде в нея „характерното и индивидуалното в явленията и творците“. Още в увода на т. I той показваше и какъв ще бъде неговият критерий при включването на различните имена в „Панорамата...“. П. Зарев си бе поставил и някои по-широки задачи, които в излезлите досега томе на „Панорамата“ той реши в повечето случаи успешно. Става дума за изследването на народната душевност, философско-мирогледната подоснова на редица културни явления в българския живот, националното своеобразие и мястото на българската литература в световната литература. Без да прокарва един чисто компаративистичен принцип, в досегашната си творческа практика П. Зарев винаги е разглеждал важни явления от литературния процес, направленията, жанровете, стиловете и светогледните и естетически насоки в българската литература на фона на световната литература. Нашата литература, нейните най-значителни представители са били сравнявани в по-едър план с поети и писатели от други големи литератури. И това е напълно естествено и закономерно. Ако си припомним изказването на Г. Димитров, че в областта на литературата и изкуството няма малки и големи народи, ще се уверим, че подходът

на П. Зарев е една творческа интерпретация на това марксистко-ленинско определение. Така той извежда българската литература на нови хоризонти, чертае нови линии за нейното развитие, които многократно се пресичат или вървят заедно със сходни линии на световната литература, разбираана като един непрекъснат процес.

„Панорамата...“ на П. Зарев е рядко явление в историографията на българската литература. Такъв огромен замисъл изисква не само амбицията да бъде осъществен, но и изявиени възможности, богатство на идеи, тънко познание на епохата в икономическо, обществено-политическо, идейно-естетическо и културно-социално отношение. Нужни са и свои разбириания и съждения за обществения, културния и литературния живот за всеки отделен период, които да бъдат творчески реализирани в един такъв голям замисъл.

Замислена в пет тома, „Панорамата...“ е към своя край. Излезе от печат и т. IV. Разглеждан като част от един по-голям творчески план, той има своето безспорно място в неговото осъществяване. Заедно с това има и свое значение като изследване на един преломен период от развитието не само на нашата литература, но и на обществения и политическия живот в страната. Т. IV обхваща един 20-годишен период — от втората половина на 30-те години до втората половина на 50-те години и като вододел между тях — една голяма историческа дата — 9 септември 1944 г. Години на мрак и години на светлина — така най-кратко бихме могли да наречем според израза на автора двата разглеждани от него периода.

Последните десет години от управлението на българската буржоазия се характеризират с най-остри класови битки, когато един трябва да бъде повален, да бъде победен. Този „един“ беше исторически обречен, предчувствуваше своя край и в предсмъртен ужас продължаваше да хале смъртоносно. В този период на безкомпромисни класови битки се развива и литературата ни с цялата ѝ сължност като процес многоотрапен и разнolik, който понякога обхващаше противополжжето по своята същност явления. Тридесетте години, по-точно — тяхната втора половина, се характеризират и с преодоляването на левосектантския курс в областта на литературата, изкуството и културата. Дотогава светът бе „ясно“ разделен само на „отвд“ и „отсам“. След историческото определение на Г. Димитров за ролята на единия фронт в борбата срещу фашизма на VII конгрес на Коминтерна подемаше се и у нас борба за изграждане на единен демократичен и антифашистки фронт не само в сферата на политическия и обществения живот, но и в областта на художествената и артистична дейност. Създаваха се предпоставки, но те по различни причини не всякога се изпол-

зуваха максимално. Често пъти натрупаното недоверие към „буржоазните“ писатели продължаваше да тежи като воденичен камък на пролетарско-революционната ни литература. Стремещт към единодействие в областта на културата бе пряк резултат от дифузията в политическия живот, където „олевяването“ бе станало вече факт. В борбата за опазването на естетическите и духовни ценности, създавани от човечеството в продължение на хилядолетия, се включваха все повече демократично настроени и с подчертани хуманистични настроения поети, писатели, художници, артисти.

Верен на своя композиционен принцип и структура на предшестните томове, П. Зарев е поместил в началото на т. IV обобщителна глава.

В отделните подглави с характерни заглавия той насочва вниманието на читателя към ония явления от дадено десетилетие или по-малък отрязък от време, които предоставят най-пълно картината на литературния и културния живот. Тази картина, без да бъде изчерпателна, е достатъчно богата, за да имаме представа за основните моменти. И това е едно от най-големите достойнства на „Панорамата“. Заедно с това, „Панорамата“ показва, че нашата литературна история, взета в целия ѝ обем, във всичките и взаимоотношения и взаимовръзки, все още не е напълно изследвана. В своето „критично-оценъчно изследване“, както сам П. Зарев нарича „Панорамата“, той се движи по талвега на литературната история; без да се спира на цялото течение в неговата широта, той се интересува повече от дълбочините. Да не говорим, че малките притоци и потоци, които понякога правят пълноводна реката на литературния живот, изобщо не влизат в кръга на неговото внимание. Това подсказва необходимостта от бъдещи по-подробни изследвания, които, без да бъдат допълнение на направеното вече, да осветляват нови страни и моменти от литературния живот, които не са били обект на „Панорамата“ според нейния замисъл и модел.

Първата част от уводната глава на т. IV („Българската литература през втората половина на 30-те години“) съдържа стегната и енергична характеристика на периода след преврата от 19 май 1934 г. Авторът точно отбелязва, че след първоначалното сътресение започва „широко сплотяване на прогресивната интелигенция“, водено в защита на културата и литературата. В тази част П. Зарев се спира и на основните литературни направления, на литературните центрове, списания, вестници, издания; очертава основните идейно естетически насоки, „лявата дифузия“ в културните и литературни среди, най-важните спорове за пътищата на литературата и т. н. Безспорно много интересно е написаното за в. „Кормило“ и така наречения „кормиловски спор“ за качеството. Този въпрос, дълго време премълчаван от нашата

литературна история, наистина заслужава по-особено внимание. Без да има такива трагични последици, както известният спор в сп. „Нов път“ през 1924 г., т. нар. „кормиловска история“ (тя включва както разговора за качеството, така също и въпроса за сътрудничеството с творци-демократи и хуманисти) бе показателна за търсенето на нови пътища за развитието на литературата. Примерът на в. „Кормило“ (1935) се оказва заразителен, но той предизвиква и твърде много възражения от страна на някои по-ортодоксални поети и писатели-комунисти. Въпреки че не е категоричен в оценките си за „Кормило“ („Може би „Кормило“ водеше в перспектива до отслабване на революционната традиция“), П. Зарев признава като положителен неговия опит да се обединят върху една по-широка естетическа платформа творци с различни идейни убеждения, по хуманисти и демократи в своите художествени произведения. Правилно според него е и отношението към класическото литературно наследство, където се дият допринасят точки между това наследство и пролетарската литература.

В тази първа част на обобщителната глава е хвърлена светлина и върху други важни страни от литературния живот от втората половина на 30-те години. П. Зарев разглежда последните години от литературно-критическата дейност на Г. Бакалов, очертава мястото на Тодор Павлов, чиито литературно-теоретически и литературно-критически преценки според автора са внесели повече дълбочина. Той с право нарича Т. Павлов „философът на това динамизирано време“. П. Зарев се спира накратко и на известния спор между главния редактор на сп. „Златорог“ Владимир Василев и Тодор Павлов, воден в началото на 40-те години. Началото на спора слага статията на Т. Павлов „На ясни позиции“, написана по повод 20-годишния юбилей на сп. „Златорог“. Това бе в същност сблъскване между две установили се култури, между две ясно очертани разбираня за реалистичната и социална традиция в българската литература.

В тази първа част на своята уводна глава П. Зарев разглежда и други важни и съществени моменти от литературния живот от втората половина на 30-те години и началото на 40-те. От неговото внимание не убиват проявите на редица млади автори (поети и белетристи), които в първите години на изродната победа се утвърдиха като творци със свой почерк. Става дума за Павел Вежинов, Ст. Ц. Даскалов, А. Гуляшки, Камен Калчев, Богомил Райнов, Валери Петров, Ал. Герв. Някои от тях още през 40-те години защитиха имената си на талантили млади поети и писатели и с право бяха забелязани от литературната критика (П. Вежинов, Б. Райнов, В. Петров, Ст. Ц. Даскалов и др.). Все в тази насока накратко,

но отчетливо разкриване на литературния живот от края на 30-те и началото на 40-те години са и наблюденията върху мястото на съветската книга в България, еkleктизмът в някои литературни издания („Литературен глас“), духовните търсения на някои наши утвърдени творци-демократи и хуманисти (Е. Багряна, Н. Фурнажиев, Ат. Далчев, Н. Марангозов и др.), творческите опити на редица поети-комунисти и революционери, като Н. Ланков, А. Тодоров, Кр. Пенев, П. Матеев и др.

Заслужено внимание е отделено и на сп. „Изкуство и критика“ (1938—1943) с редактор Г. Цанев, което през един тежък политически климат бе обединило около себе си редица прогресивно настроени поети и писатели, а така също и представители на по-младото поколение творци. Мястото на това списание в литературния живот от края на 30-те и началото на 40-те години все още не е подробно изследвано, не е точно определено. А то има подчертани заслуги за привличането на автори, известни със своята непримиримост към съществуващия буржоазен строй, със защитата, която направи на социалните страни на литературата. „Изкуство и критика“ даде път и на някои талантили млади поети и писатели, като Богомил Райнов, Валери Петров, Александър Геров, Павел В. Жинов, Стоян Ц. Даскалов и др. Без да си е поставил за цел да го изследва подробно, П. Зарев посочва само най-общите и характерни страни от дейността на „Изкуство и критика“.

„На ръба на две епохи“ — така е озаглавена онази част от уводната глава, в която се разглеждат последните най-тежки години от буржоазното управление в България. Това са години на въоръжена всенародна борба, на безпримерен героизъм и всеотдайност за свободата на народа. В тази част П. Зарев по-вече маркира насоките в осъществяването на нашата пролетарско-революционна литература, спира се и на някои рано загинали поети-партизани, неуспели да осъществят цялостно своя талант. Маркиран накратко в „Панорамата“, този период подсказва, че се нуждае от по-специално подробно изследване. Създадените тогава естетически ценности може да не са многобройни, но има и няколко ярки върхове, които се нуждаят от отделно проучване. Освен това внимание заслужават и някои нелитературни проблеми: социологични, културно-исторически, психологически, идейно-правствени. Всички те са тясно свързани с огромния народен подем в тези години на въоръжената борба против фашизма и буржоазията, когато изкуството се създаваше между два похода, м. жду две сражения, в затворническата килия или след поредната нелегална акция. Литературата и епохата на антифашистката и партизанска въоръжена борба у нас все още чакат своя дълковен изследовател и проникновен тълкувател.

Втората голяма част от уводната глава е посветена на първите възторжени години след деветосептемврийската победа. Без да се впуска в излишни подробности, П. Зарев пресъздава картината на она „ден първи“, мечтан и възпяван от поетите, отвоюван от хиляди народни синове, посрещнат с облекчение от представителите на нашата демократична интелигенция. За пръв път тук е дадена и вярна трактовка на редица спорове, разгорели се непосредствено след народната победа: за свободата на писателя — мнимата и действителна свобода на твореца в новото демократично общество; за различното тълкуване на актуалното и съвременното и т. н. Тези спорове с право са представени като продължение на класовата борба и идейните сблъсъци, но вече с други средства и на друг фронт. Неизбежни по пътя на новото, те спомагат извънредно много за изясняването на важни страни от идейния и културния живот през първите години на свободата. Неслучайно П. Зарев много точно ги е определил като „трудности на свободата“.

Периодът от края на 40-те години до средата на 50-те години е известен като период на „култ към личността“. П. Зарев не се поддава на съблазънта да отреагира редица моменти от това време, които засягат и лично него, да търси една своеобразна „реабилитация“ и за самия себе си. Обективен в преценките и сжденията си, той спокойно анализира както недостатъците в литературното развитие, така също и безспорните постижения. Верен на своя картинен модел, П. Зарев и тук разкрива постъпателното развитие на литературата, отбелязва известния „шурм на романа“ от началото на 50-те години, търсенията и постиженията в откриването на голямата тема на социалистическото ни време. Много точни са неговите наблюдения върху състоянието на литературната критика тогава, нейното унифициране в подхода към литературните творби, с болка говори за редица случаи на администриране в литературния и културния живот. Честен към историята и към себе си, той не подминава и случая с романа „Тютюн“, най-фрапиращия заедно с инсценираната разправа с художника Александър Женов. Но култовското време, както посочва П. Зарев, завършва с Априлския пленум на ЦК на БКП. Изпълнено с „напрежение и борби, характерно с теоретическата еднопосочност и догматика“, то отстъпва място на един нов период, който се оказва изключително плодороден за по-нататъшното развитие на българската литература.

В т. IV на „Панорама на българската литература“ са включени монографични очерци или глави, както ги нарича авторът, на неколцина от най-ярките представители на литературата ни през разглеждания период: Н. Вапцаров, Г. Караславов, Ем. Станев, Д. Димов, Д. Талев, Л. Стоянов, К. Зидаров. Все автори, очертали магистрални пъ-

тища в развитието на новата и съвременна поезия, белетристика, драма. Особено го в случая е, че независимо от ограничението по време в уводната глава монографичните имат цялостен и завършен характер. В тях се разглежда творчеството на авторите чак до наши дни, без да се има пред вид очертаният в този том период (до средата на 50-те г.). Това го д голяма степен определя техния самостоятелен характер, самостоятелното или значението като литературно-критическо изследване. Редица от тези монографични очерци бяха издадени отделно и литературната ни критика с право ги разглеждаше като изследвания, посветени на значителни имена от нашата литература. През последните години едва ли има друг литературен критик и изследовател като П. Зарев, който да е посветил повече отделни изследвания на изтъкнати наши поети и писатели. Неговите постижения в областта на този труден литературно-критически жанр са безспорни. Те чертаят нови насоки в една област, доскоро пренебрегвана и подценявана от нашата литературна критика. Защото написването на една многотомна история, панорама или чисто теоретично литературно изследване е немислимо без детайлното проучване на най-големите представители на литературата ни. В своята „Панорама...“ П. Зарев не пропуска и други поети и писатели, които също имат значение за развитието на литературата, влизат плътно в цялостния литературен процес, оцветяват по своето отделни моменти или цели периоди от него. Тази структура на „Панорамата...“ е израз на стремежа на автора „да направи по-пряко възприемането на литературния процес“.

Въз основа на написаните и публикувани в т. IV на „Панорамата...“ монографични глави или очерци би могло да се говори за известна тяхна специфика, за подхода на автора към отделните творци. Колкото и различен да е той в отделните случаи, има и някои общи закономерности, продуктувани както от общия модел на „Панорамата...“, така също и от онова специфично за самия П. Зарев отношение към художественото като естетическа категория. Твърде трудна ще да е била задачата на автора при написването на тези монографични глави, като се има пред вид, че често пъти в съседство се намират коренно противоположни по стил, световъзприемане и изображение автори: Д. Димов и Д. Талев; Иван Вазов и П. Славейков и т. н. П. Зарев обикновено се интересува най-напред от духовната биография на разглеждания от него автор. Фактите от жизнената биография, доколкото ги има, маркират само отделни най-важни моменти от живота на изследвания поет или писател. Те са като жалони, които спомагат да се трасира пътят към творчеството и личния духовен мир на личността. П. Зарев често привежда и нов документален материал, характерни моменти от лични писма, които

освежават творческия портрет. Те не само служат за създаването на онова, което обикновено наричаме „атмосфера на времето“, „колорит на епохата“, но и доизясняват, допълват и осмислят по новому дадена художествена творба, идейно-естетическите позиции на разглеждания автор, отношението му към важни проблеми на живота, на действителността.

Така краткият, стегнато написан монографичен очерк влезна трайно в структурата на „Панорамата...“, стана неделима част от нея. Наред с великолепно написаните уводи и обобщителни глави, с тяхната богата информация и изследване на идеите на времето, народопсихологията и т. н. монографичните глави или очерци конкретизират и дават видима плътност на всички по-обобщителни съждения и преценки на автора. Те са згогоните със скъпоценен метал, които locomтивът-обобщение тласка пред себе си.

П. Зарев реализира различно своите творчески планове и замисли по отношение на всеки автор, но не могат да не се забележи някои по-обща страни от неговия подход към тях. Той обича да навлезе в света на даден поет или писател със смели и характерни сравнения, да ни разкрие многостранно личното очарование на твореца, да ни въведе в света на неговите извънлитературни страни и занимания, да ни наведе на ония страни от неговата същност, които сами подсказват, че пред нас е значителна личност, оформен характер. Типично в това отношение е началото на монографичната глава за Г. Красславов, където П. Зарев сполучливо асоциира със скулптурния портрет на писателя, направен от Ив. Фунев. Така ние възприемаме по-зримо изразителното, сякаш изсечено с длета лице на нашия голям белетрист-елик. Когато започва своя очерк за Ем. Станев, изследователят грижливо привежда интересни факти от житейската биография на големия пластик в нашата литература: ловджийската му страст, интереса към рисуването и т. н., все неща, които често пъти са маята на таланта, бъдещите ферменти в неговото развитие. Това спомага много на П. Зарев да се почувствува изведнъж в своите води, да се опре на богатство от асоциации, сравнения и тънки наблюдения от чисто психологическо естество.

Тази своеобразна „увертюра“ към почти всички значителни автори, включени в т. IV на „Панорамата...“, има различна тоналност. Една е тя например при Д. Димов. Още в началните строфи се чувствува авторското страдание от неочакваната смърт на писателя. Д. Димов му е духовно близък, родствен и затова П. Зарев навлиза в неговия свят свободно, без предварителни кръжения над личността на писателя, както често постъпват някои литературни критици и изследователи.

В своите монографични глави П. Зарев следва определено един хронологичен при-

цип. Той изследва творческата същност на даден поет или писател в неиното естествено развитие. Сякаш отмахва пласт след пласт, извървява търпеливо кръг след кръг, за да стигне до центъра, до първородното зърно, далю началото на обилния плод.

Съществен момент при изследването на творчеството на даден автор е разкриването на неговия идейно-естетически свят, на неговото отношение към действителността, строгото определяне на мястото му във времето, в света на идейните и класови борби. П. Зарев умее много добре да дозира оня минимум от обществено-политически, социални и идейни компоненти на времето, в което се движи, диша и твори изследваният от него автор. Тези компоненти са като кръвната плазма, за да може да пулсира сърцето на живота, да храни с кислород творческия организъм. И затова той понякога търси оная дребна, но характерна подробност, която най-добре би могла да предаде същността на твореца, отношението му към света, начина, по който той кореспондира с него. Това е оная маска на Яворов, която виси на стената в стаята на Вапцаров; изключителната, феноменална памет на Г. Караславов, което му позволява с документална точност да се позовава на дати, събития, битови подробности; влечението на Д. Димов към рисуването, страстта му към науката и способността му да мисли диалектически. Това влизане вътре, в самата същност на твореца, спомага много на П. Зарев, обогатява създаваните от него творчески портрети.

Безспорно с най-голяма стойност са оценките, които П. Зарев дава на всеки разглеждан от него автор. Те нямат характер на сухи съждения, а са плод на дълго и търпеливо следване на творческия път на всеки отделен поет или писател. П. Зарев не се задоволява с преразказването на едно или две от неговите най-характерни произведения, а разглежда техния създател многоплатово, в неговата сложна взаимосвързаност с целия тогавашен литературен живот и почти винаги в едър сравнителен план. Така например той проследява Г. Караславов от първите му сборници „Уличници“ и „Кавалът плаче“ до последните глави на „Обикновени хора“; Ем. Станев — от ловджийските му разкази до повестта „Търновската царица“ и т. н.

На едно място в „Панорамата...“, като разглежда творчеството на Г. Караславов, П. Зарев изповядва: „Нашата мисъл бе в непрекъснато движение, вървяхме от книга на книга, за да обхванем творчеството на писателя.“ В повечето случаи това признание, направено за Г. Караславов, важи и за останалите монографии от „Панорамата...“, особено що се отнася до прозаистите. При тях П. Зарев изключително щателно разглежда всяка творба на автора, която белжи неговия творчески път. Той обаче не се задоволява с преразказване на съдържанието или характеристиката на героите. Мамят го по-високи

върхове и той върви към големите обобщения, които не само разкриват значимостта на даден писател, неговото място в българската литература, но и значението му в световния литературен процес. Този стремеж на П. Зарев свидетелствува за уважението му към постиженията на българската художествена мисъл, за липсата на национален нихилизъм. Затова всеки голям български поет или писател е видян не само в изшата „котловина“, но и извън нея, на фона на световната литература, където според автора и ние имаме право да претендираме за значителни завоевания. Излишната скромност досега ни е пречела да ги афишираме и зидитим с достойнство и достолепие. Отначало тези сравнения с Балзак, О. Уайлд, Б. Шоу, че дже и с Омир, ни плъщеха. Нашето ухо като че ли не е свикнало на такива съпоставки, те ни се виждаха пресилени. Но П. Зарев стъпява, като запазва необходимата историческа дистанция, да разкрие истинските богатства на българските творци. Особено убедителен е той в своите монографични очерци за Н. Вапцаров и Д. Димов.

Изследването на П. Зарев е подчинено на един принцип, който той нарича „картинен (обемен) модел на литературния живот“. Но този модел не му пречи да прави тънки наблюдения за творческия натюрел на редица автори, да види черти, които доскоро се подминаваха или недооценяваха. Така например при романите на Г. Караславов „Татул“ и „Снаха“ той констатира интересни фолклорни веяния, спира се и на ролята на престъплението в неговото творчество, сравнено със значението му у Достоевски. Като изтъква, че Достоевски разглежда престъплението „преди всичко като особен тип психологически и философски феномен...“, П. Зарев отчита и разликата у Караславов, при когото „престъплението само по себе си не е основен обект на анализ“. По-нататък П. Зарев се спира последователно на характера на престъплението в „Татул“, „Снаха“ и „Танго“, за да направи верния извод, че при Г. Караславов то, без да стои в центъра на авторовото внимание, мотивира характерите и движи повествованието, като се превръща в своеобразно художествено обобщение с изключително голям творчески обхват.

В четвъртия том на „Панорамата...“ са разглеждани поети и писатели, оставили големи следи в развитието на нашата литература. За всеки от тях спокойно може да се напише отделна голяма книга в обем, не по-малък от разглеждания том. Ценното при П. Зарев е, че той успява за всеки един от тези творци да схване и предаде най-характерното, да го защити убедително и да ни го внуши като най-вярна и точна представа за него. Всяка монографична глава съдържа и по един голям проблем, който авторът поставя за разрешение. Така при Н. Вапцаров изключително значение при-

добива въпросът за поета-работник, достигнал върховете на националната ни поезия, за неговата висока култура, интелигентност, способност да се проумеят големите повели на времето. Когато разглежда творчеството на Г. Караславов, П. Зарев с право говори за него като за създател на нова школа в българската литература, за утвърждаване на социалистическия реализъм като пълноценен художествен метод. Д. Талев е разгледан в светлината на големите промени, настъпили в творческия свят на писателя под влияние на социалистическата действителност. С право неговите романи от тетралогията са посочени като продължение на възрожденската традиция в нашата литература. Очеркът за Д. Димов е един от най-пълнните, бихме го възприели като лична съдба на П. Зарев. Големият романист с право е поставен наред с най-известните имена от европейската и световната литература, а неговият роман „Тютюн“ е оценен като епопея на живота и борбите от 30-те и началото на 40-те години. С много тънки наблюдения е наситено и изследването за Ем. Станев, проследени са неговите усилия и безспорни успехи в създаването на историческия роман, най-високият връх сред които е „Антихрист“. За пръв път подробно е разгледано и драматургичното наследство на К. Зидаров, включително и последните творби на този талантлив наш драматург. Сложното идейно и творческо развитие на Л. Стоянов като поет, белетрист, публицист и общественик също е обект на търпеливо и внимателно изследване, съобразено е със своеобразното преодоляване на символизма в неговото творчество и приобщаването му към социалистическия реализъм.

Верен на своя принцип в подхода към литературната история, П. Зарев е включил и сега в последната част на т. IV, под заглавие „Още творци в панорамата“, редица поети и писатели със съществен влог в литературата ни. Поети като Хр. Радевски, Мл. Исаев, Ламар, Дора Габе в различни периоди от развитието на нашата литература създадоха образци на революционна, партийна и хуманистична поезия, обогатиха с нови творби нашата художествена съкровищница. Като изтъква специфичното за всеки от тях, П. Зарев очертава и мястото им в общия литературен процес, принася им в новата и съвременна поезия. В областта на прозата е отделено място на такъв блестящ стилист като К. Константинов, на автора на „Село Борово“ Кр. Велков, на народния хуморист Чудомир, на търпеливия хронист Г. Белев. Не са забравени и добрите постижения в областта на драмата на О. Василев и Кр. Кюлявков.

С техните имена се затваря един период от развитието на българската литература, изключително богат както на художествени постижения, така също и на интересни творчески съдби.

Поредният, предпоследен том от „Панорама на българската литература“ на П. Зарев се включва органично в излезлите досега три тома. Той е свидетелство не само за трайния интерес на автора към сложните литературни явления, към големи имена от българската литература, но и към едно цялостно и проникновено изследване на литературния процес в неговото непрекъснато движение и изменение. И в този том П. Зарев разкрива своето умение да види и очертае зримо най-значителните страни от творчеството на един автор, да навлезе уверено в неговия личен свят, да анализира и разтъкува най-значителните му произведения. Точен в отделните оценки и наблюдения, находчив в сравненията и съпоставките и с други автори П. Зарев постига най-големи успехи в общата преценка за творца, в определенето на неговото място не само в нашата, но и в европейската и световната литература, разбира се, когато за това съществуват обективни предпоставки.

В т. IV на „Панорамата...“ са уточнени и коригирани важни моменти от нашата литературна история: „кормилковската история“, споровете непосредствено след народната победа, търсенията и лутанията по време на култа към личността. В такива случаи П. Зарев умее, така да се каже, да запазва самообладание, да потърси най-верния критерий, да прецени историческата дистанция, която го разделя от разглежданото литературно явление, да го квалифицира многостранно, без критическо увлечение, но винаги с ярко изразена партийна страст и принципност.

Новият том от „Панорама на българската литература“ на П. Зарев е вижен принос в осветляването на един труден и сложен период от развитието на литературата ни. Период, изпълнен с остри класови битки, идейни стълкновения и търсене на нови пътища и нови хоризонти за художественото творчество. Голямата заслуга на П. Зарев е в неговото многостранно осветляване и анализиране, в посочване на най-големите художествени завоевания и очертаването на тяхното място в общия литературен и културен развой през драматичното двадесетилетие от втората половина на 30-те години до втората половина на 50-те години.

Любомир Стаматов